

Ст. н. с. д-р. Веселин Минчев, Венелин Бошнаков, доц. д-р Йордан Калчев,
доц. д-р Валентин Гоев

БЪЛГАРСКАТА ЕМИГРАЦИЯ В НАЧАЛОТО НА ХХІ ВЕК: ОЦЕНКА НА НАГЛАСИТЕ И ПРОФИЛА НА ПОТЕНЦИАЛНИТЕ ЕМИГРАНТИ¹

Оценен е емиграционният потенциал, а също и профилът на преселниците и на временните дългосрочни и краткосрочни емигранти от България. Дискутирана е разликата между фактическата емиграция и общо заявените намерения да се пътува зад граница.

Използвани са данни от две анкетни проучвания, проведени с идентичен въпросник през 2001 и 2003 г. При идентифицирането профила на емигрантите са отчетени два вида променливи: демографски характеристики; заетост, образователен ценз и предходен престой зад граница.

Използвани са стандартни крос-табулации и бинарни логит-модели. Оценени са три отделни логит-модела за всеки емигрантски тип. Изтъкнато е, че: непосредственият емиграционен потенциал от България (в рамките на текущата година) не се отличава драстично в сравнение със страните от Централна Европа; възрастта и предходният престой зад граница са сред най-важните детерминанти на емиграционните нагласи на българските граждани; заетостта, образованието и доходите нямат очакваното въздействие. Аргументирано е, че миграционните политики, основани на ограничения и двустранни спогодби (в техния европейски вариант), трудно биха могли да бъдат ефективни в условията на новосъздадените мигрантски мрежи и бизнес, намерил ниша в предоставянето на емигрантски услуги.

JEL: J61; J62; J11

След системните промени от началото на 90-те години на миналия век Централна и Източна Европа (ЦИЕ) генерира емиграция. България не прави изключение. За годините между двете последни преброявания от 1992 г. и 2001 г. населението на страната намалява с около 6%, от което над 1/3 се дължи на трансграничната мобилност на българските граждани. Брутната (gross) емиграция за периода се оценява на 196 хил. човека, т.е. средногодишно емигрират около 22 хил. човека.² Въпреки фактическата забрана за свободно движение през годините на студената война емиграцията не е нов феномен за България. Според различни оценки преди 1945 г. от страната се изселват над 900 хил. човека, икономическата емиграция между двете световни войни е около 125 хил. човека, а

¹ "This research was supported by a grant from the CERGE-EI Foundation under a program of the Global Development Network. Additional funds for grantees in the Balkan countries have been provided by the Austrian Government through WIIW, Vienna. All options expressed are those of authors and have not been endorsed by CERGE-EI, WIIW, or the GDN."

² Преброяване на населението, жилищния фонд и земеделските стопанства през 2001. Т. 6, кн. 3 "Териториална мобилност на населението". С., НСИ, с.51.

същевременно са влезли над 800 хил. човека.³ След 1945 г. по двустранни споразумения между България и Турция от страната се изселват около 680 хил. етнически турци.⁴ По различни двустранни спогодби български работници са ангажирани в Централна Европа, Република Коми в бившия Съветски съюз, Северна Африка и др.⁵

Съществуват противоречиви оценки за последствията от новата емиграционна вълна. Те варират от драматични, в смисъл на непоправима загуба на човешки капитал, измерен с години образование и професионален стаж на емигрантите,⁶ до неутрални, сравняващи емиграционния потенциал на България с този на Австрия в контекста на процесите на глобализация.⁷ Това, разбира се, е гледната точка на изпращащата страна.

Опасенията за масова емиграция от Централна и Източна Европа главно към страните от Европейския съюз (ЕС-15) подтикват към сериозни дискусии и оценки за миграционния поток от Изток. Независимо от това дали се използват агрегирани данни и съответно *cross sectional* или *time series* модели, стъпващи на предходни емиграции от Южна към Северна Европа, или между отделни щати в САЩ,⁸ или микроданни,⁹ позволяващи характеристика на потенциалните емигранти от гледна точка главно на теорията за човешкия капитал и теориите на мрежите,¹⁰ възприема се т. нар. *3-4% правило на палеца (The 3%-4% Rule of Thumb)* от първите анализи през 90-те години.¹¹ А именно, Централна и Източна

³ *Mintchev, V.* External Migration and External Migration Policy in Bulgaria. - South-East Europe Review, Quarterly of the Hans Bockler Foundation, 1999, N3, p. 124-126.

⁴ *Gashter, A.* The Ambiguities of Emigration: Bulgaria since 1988. - International Migration Papers, 39, ILO, Geneva, 2002, p. 5.

⁵ Един от източниците за информация по тези въпроси са годишните доклади на SOPEMI.

⁶ *Minkov, M.* La migration internationale en Bulgarie. - Revue Européenne des Migrations Internationales, 1994, Vol. 10, N 10, p.166.

⁷ *Gashter, A.* Цит. съч.

⁸ Вж например *Boeri, T., H. Bruecker.* Eastern Enlargement and EU-Labour-Markets: Perceptions, Challenges and Opportunities. - IZA DP, 2001, N 256, p. 10-14; *Bauer, Th. K., Kl. F. Zimmermann.* Assessment of Possible Migration Pressure and its Labour Market Impact Following EU Enlargement to Central and Eastern Europe. - IZA Research Report, 1999, N 3, p. 44-46.

⁹ *Bauer, Th. K., Kl. F. Zimmermann.* Цит. съч.; *Drinkwater, St.* Go West? Assessing the willingness to move from Central and Eastern European Countries. University of Surrey, UK, Department of Economics, 2002, mimeo (www.econ.surrey.ac.uk/sdrinkwater/go-west.pdf); *Papapanagos, H., P. Sanfey.* Intention to emigrate in transition countries: the case of Albania, 1998, mimeo; *Kule, D., A. Mancellari, H. Papapanagos, St. Qirici, P. Sanfey.* The causes and consequences of Albanian emigration during transition: Evidence from micro-data, 2000; *Hazans, M.* Potential emigration of Latvian labour force after joining the EU and its impact on Latvian labour market. University of Latvia and BICEPS, 2003, mimeo; International Organisation for Migration (IOM). Migration Potential in Central and Eastern Europe. Geneva, 1999.

¹⁰ *Massey, D. S., J. Arango, Gr. Hugo, A. Kouaouci, A. Pellegrino, J. E. Taylor.* Theories of International Migration: A Review and Appraisal. - Population and Development Review 19, 1993, N 3, p. 431-465.

¹¹ *Leyard, R., O. Blanchard, R. Dornbusch, P. Krugman.* East-West Migration: The Alternatives. Cambridge MA., MIT Press, 1992; *Straubhaar, Th.* East-West Migration: Will it be a Problem? - Intereconomics, July/August 2001, p. 169.

Европа ще загуби не повече от 3-4% от трудоспособното си население за период около 15 години след отпадане на преходните ограничения за трудова мобилност на източноевропейските граждани.¹² От тях само половината биха останали окончателно на Запад. Очаква се 2/3 от този поток да бъдат от две страни – Полша и Румъния.

Очевидно емиграцията от Централна и Източна Европа (разбира се, ако не се брои Русия и страните от ОНД) не представлява сериозен проблем за приемащите индустриални общества с изключение на определени гранични области в Австрия, Германия и Гърция.¹³ В този смисъл въпреки използването на опита с въвеждането на временни ограничения на трудовата мобилност от разширяването на ЕС на юг за новите членове от Централна Европа и Прибалтика и впоследствие за България и Румъния по-добрата имиграционна политика все пак би била *“без граници – без емигранти” (no borders – no immigrants)*.¹⁴ Скромният емиграционен потенциал на България от гледна точка на приемащите страни, в т. ч. в сравнение с други страни от Европейския Югоизток – Албания, Румъния или Молдова, не сваля въпроса от дневен ред. Разработката няма за цел да тества хипотези на отделна теория за международната миграция. Задачата ни е да отговорим на въпроса *“Кой заминава от България?”* Ето защо по-нататък оценяваме емиграционния потенциал на страната и представяме профила на типове потенциални емигранти. За целта използваме микроданни от две анкетни проучвания, проведени през 2001 г. и 2003 г. по въпросник, инкорпориращ стандартни променливи на т.нар. човешки капитал (пол, възраст, образование и т.н.), и предположения, основани на теорията на мрежите (относно предходен престой зад граница).

Емпирични изследвания на индивидуалните намерения за емиграция

С изключение на проучванията на Международната организация за миграция в Централна и Източна Европа¹⁵ емпиричните изследвания на индивидуалните намерения за емиграция са по-скоро изключение, отколкото правило. За сметка на това богата информация и анализи има за вътрешната мобилност на населението.

¹² Оценките за потенциалната емиграция в страните от Югоизточна Европа – Румъния, България и особено Албания и донякъде в Полша, надвишават аналогичните оценки за Централна Европа (вж. *Bauer T. K., K. F. Zimmermann*. Цит. съч., с. 45).

¹³ Специално за недокументираната трудова емиграция от България към Гърция вж. *Markova, E., A. H. Sarris*. The Performance of Bulgarian Illegal Immigrants in the Greek Labour Market. - South European Society & Politics, 1997, Vol. 2, N 2 (Autumn), p. 55-77.

¹⁴ *Martin, Ph*. Managing International Labor Migration in the 21st Century. - South Eastern Europe Journal of Economics, 2003, p.18.

¹⁵ IOM. Migration Potential in Central and Eastern Europe. Geneva, 1999; IOM. Profile and Motives of Potential Migrants from Bulgaria. Sofia, 2001.

Изследванията на индивидуалните емиграционни намерения предполагат „каптирането“ на субективни мнения, нагласи и т.н. относно вероятността за трансгранична мобилност. Възможността за оценка на емиграционните нагласи и профила на потенциалните емигранти е предимство. Въпреки високата корелация на съществуващите нагласи и фактичката емиграция ограничение на подхода е субективният характер на изразените мнения. Твърде лесно е да се твърди, че ще емигрираш (още повече в определени общности това е въпрос на престиж), но е много по-трудно това да стане факт. Ето защо в редица изследвания¹⁶ се обръща внимание на различията между склонността за емиграция и нейната фактическа реализация, в т.ч. и предприемането на конкретни подготвителни стъпки. Обикновено това се дължи на *начина, по който се формулират въпросите, регистриращи емиграционните намерения*. Ако се формулират най-общо, например дали респондентите са *мислили* за пътуване/престой в Западна Европа или зад океана, може да се очаква висок, но по-скоро хипотетичен емиграционен потенциал. Обратно, при въпросите за предприемането на конкретни действия в тази посока, например реализация на намеренията през текущата година, изучаване на чужд език, търсене на работа/работодател в “целевата” страна, кандидатстване за работна виза (IOM, 1999, 2001) и т.н., се регистрират по-ниски нагласи. В зависимост от отделните въпроси – обикновено под 1% от трудоспособното население (IOM, 1999, 2001). В изследването това обстоятелство е взето предвид. В анкетните проучвания, които използваме, чрез въпрос относно *намеренията за емиграция през текущата година* “се контролира” оценката за емиграционния потенциал от България. Така или иначе, далеч не всички, които биха искали да емигрират за определен период, са готови да платят, дефинираната от теорията за човешкия капитал¹⁷ директна и индиректна икономическа и друга цена на емиграцията.¹⁸

В анкетните проучвания, формиращи мрежата от данни за индивидуалните емпирични изследвания се използва сходен социологически инструментариум – въпрос, позволяващ да бъдат разграничени потенциалните емигранти от неемигрантите (т.е. вероятността за емиграция), с ординална скала на отговори. Скалата съдържа 4 или 5 категории отговори – от “определено не” до “определено да”. Обикновено 5-та възможност се запазва за “не знам/не отговорил”.¹⁹ В двете

¹⁶ Fassmann, H., R. Munz. EU enlargement and future East-West migration in Europe. – In: F. Laczko et al. (eds). *New Challenges for Migration Policy in Central and Eastern Europe*, IOM, ICMPD and TMC Asser Press. 2002.

¹⁷ Развита първоначално от Sjaastad, L. The costs and returns of human migration. - *Journal of Political Economy*, 1962, 70, p. 80-93.

¹⁸ Възможно обяснение за това откриваме в опционната концепция на Burda, M. Migration and option value of waiting. - *Economic and Social Review*, 1995, N 27, p. 1-19, според който ефектът от неокласическата разлика в доходите се ограничава от несигурността в успеха на емиграцията.

¹⁹ Така, в данните на Papapanagos and Sanfey се използва четиристепенна ординална скала с категории “определено не”, “вероятно не”, “вероятно да” и “определено да” (Papapanagos, H., P. Sanfey. Цит. съч.). Същевременно при Drinkwater склонността за емиграция се оценява по 5-степенна скала с категории на отговори между “very willing” и “very unwilling” (Drinkwater, St. Цит. съч.).

анкетни проучвания, на които се основава нашият по-нататъшен анализ, се използва въпрос с 4-степенна ординална скала.

Същевременно въз основа на *планирания срок на пребиваване зад граница* редица автори²⁰ открояват три групи потенциални емигранти: краткосрочни (с намерения да прекарат зад граница по-малко от 1 година), средносрочни (за срок повече от 1 година) и преселници. В Bastyr²¹ се използва аналогична типологизация – лица с нагласи за перманентна (окончателна), за временно-резидентна и за временна (*commuter*) емиграция. Очевидно очакваният престой зад граница е критерий за разграничаване на нагласите за перманентна емиграция, от една страна, от тези за неокончателна дългосрочна и краткосрочна (в т.ч. и *commuting*) емиграция, от друга. Въпросът не е маловажен. Типовете емиграционни нагласи предполагат специфични политики: активизиране на неокончателна, главно краткосрочна емиграция по линия на двустранни спогодби в изпращащата и приемащите страни; регулиране дейността на бизнеса, предлагаш емиграционни услуги – предимно в изпращащите страни; стриктна селективна имиграционна политика в някои от основните дестинации и т.н.

Типовете потенциални емигранти най-често се идентифицират, *първо*, въз основа на самооценката вероятност за напускане на страната – емигранти/неемигранти, и *второ*, като се отчита предпочитаната продължителност на престоя зад граница – перманентни, дългосрочни и краткосрочни емигранти. В индивидуалното емпирично изследване по-нататък се придържахме тъкмо към този подход. Акцент в анализа е идентификацията на различията между потенциалната окончателна и неокончателна емиграция от България.

Стандартните променливи на т.нар. човешки капитал – пол, възраст, образование, присъстват в повечето анализи, използващи микроданни. “Селекцията” на емигрантите зависи също от семейното положение, статута на трудовия пазар, както и от предишен престой зад граница.²² Papapanagos and Sanfey добавят в анализа си за Албания - населено място, равнище на дохода, професионална група и изразено одобрение/неодобрение за провежданите реформи.²³ В нашия анализ използваме две групи променливи:

- 1) пол, възраст, семейно положение и етническа принадлежност;
- 2) населено място, заетост, образование и доходи.

Всяка от посочените променливи предоставя възможност за тестване на хипотези, инспирирани от отделни теории и изследователски традиции на

²⁰ Вж. например Fassmann, H., R. Munz. Цит. съч.

²¹ Bastyr, I. Impact of the Czech Republic's entry into the EU on relations with Austria with an emphasis on employment, labor market and migration. - In: Migration potential of the Czech Republic's population (Migration potential model), analytical part. Vol.1a, 2001.

²² Вж. Bauer T. K., K. F. Zimmermann. Цит. съч.; Drinkwater, St. Цит. съч.

²³ Вж. Papapanagos, H., P. Sanfey. Цит. съч.; Kule, D., A. Mancellari, H. Papapanagos, St. Qirici, P. Sanfey. Цит. съч.

международната миграция, особено там, където е налице макроанализ. Същевременно тестването на тези променливи по отношение на потенциалните емигранти *изобщо* подценява съществуващите различия между нагласите за окончателна и неокончателна емиграция или съответно между дългосрочна и краткосрочна емиграция. В този смисъл освен отговор на въпроса *“Кой заминава от България?”* търсим възможност да разберем защо в едни случаи се предпочита окончателна, а в други – неокончателна (дългосрочна или краткосрочна) емиграция?

Цел на изследванията с индивидуални данни е да бъдат оценени *частните ефекти* на променливите (емиграционните детерминанти). Drinkwater, и Papapanagos et al. например оценяват серия пробит модели по отношение на нетния ефект на променливите на човешкия капитал и на съществуващите мрежи, определящи *решението за емиграция*.²⁴ Bauer и Zimmermann отбелязват различията в регресионните коефициенти за образование, заетост и семейни характеристики между вътрешната и международната мобилност на населението.²⁵ В микроизследването въз основа на двете анкетни проучвания от 2001 и 2003 г. в България (проведени с идентичен въпросник с едно изключение – през 2003 г. се добавя въпрос за доходите на респондентите) използваме едномерни разпределения и бинарна логистична регресия за посочените групи променливи в опита си да открием причините на това защо при едни обстоятелства се предпочита перманентна, а при други – неокончателна (дългосрочна или краткосрочна) емиграция. Във връзка с това по-нататък последователно разглеждаме общите емиграционни нагласи на трудоспособното българско население; методите за анализ на типовете потенциални емигранти и социално-демографския профил на потенциалните преселници и на потенциалните дългосрочни и краткосрочни емигранти от България.

Обща оценка на емиграционните намерения на българските граждани

Източници на данни

Емпиричният анализ използва микроданни от две проучвания, проведени през 2001 и 2003 г. Проучването през 2001 г. включва 25 000 респонденти на възраст между 15 и 60 години (след редуцирането на анкетите, в които има пропуски). То е проведено от Националния статистически институт по време на редовното преброяване на населението и съвпада с отпадането на Шенгенските ограничения за българските граждани.²⁶ Повторното анкетно проучване е

²⁴ Drinkwater, St. Цит. съч.; Papapanagos, H., P. Sanfey. Цит. съч.; Kule, D., A. Mancellari, H. Papapanagos, St. Qirici, P. Sanfey. Цит. съч.

²⁵ Bauer T. K., K. F. Zimmermann. Цит. съч.

²⁶ Резултатите от това изследване са публикувани в Преброяване на населението, жилищния фонд и земеделските стопанства през 2001..., с. 51-74.

проведено през 2003 г. с финансовата подкрепа на GDN – CERGE-EI, Prague²⁷ и използва аналогичен въпросник. Извадката е ограничена до около 1100 човека и е редуцирана впоследствие на 1006 респонденти на възраст от 17 до 65 години.

Формиране на типовете потенциални емигранти

В изследването е възприет посоченият подход за категоризиране на потенциалните емигранти, основан на дадените отговори на въпроса за емиграционните намерения на респондентите. В неговите три подвъпроса са инкорпорирани критериите за определяне типовете потенциални емигранти: (1) вероятност за осъществяване на пътуване в чужбина; (2) предпочитана продължителност на евентуалния престой зад граница.

Q3. Доколко е вероятно през тази и следващите години:	Много вероятно	Донякъде вероятно	Малко вероятно	Няма вероятност
3.1/ Да отидете в чужбина да работите/учите за няколко месеца ?	1	2	3	4
3.2/ Да отидете в чужбина да работите/учите за повече от една година ?	1	2	3	4
3.3/ Да се преселите да живеете в друга страна?	1	2	3	4

Доколкото респондентите отговарят на всеки подвъпрос, разпределението на типовете потенциални емигранти се осъществява чрез следната 3-стъпкова итеративна процедура. Първо се формира групата на *“потенциалните преселници”*, обхващаща всички респонденти, отговорили “много вероятно” или “донякъде вероятно” на подвъпрос 3. Второ, от останалите се обособява групата на потенциалните *“дългосрочни емигранти”*, дали същите отговори на подвъпрос 2. Аналогично, след елиминирането на тези две подгрупи и съобразно отговорите на подвъпрос 1 се разграничават потенциалните *“краткосрочни емигранти”*. Всички останали респонденти са класифицират като *“неемигранти”*. На тази основа в изследването се идентифицират:

- *потенциални преселници (перманентни емигранти)* – лица с висока самооценка на вероятността да се преселят;
- *потенциални дългосрочни емигранти* – лица, които оценяват като много вероятно и донякъде вероятно да отидат в чужбина за сравнително дълъг период (повече от 1 година);
- *потенциални краткосрочни емигранти* – лица с висока самооценка на вероятността за пребиваване в друга страна за период не повече от една година;
- *неемигранти* – лица, които не оценяват като възможно да заминат зад граница.

Както е известно, емигранти са лицата, отсъстващи от своята страна повече от една година, без обаче да са се завръщали за повече от три месеца през това

²⁷ Теренното изследване е извършено от ALPHA Research през юни-юли 2003 г.

време. Това може да са преселници или дългосрочни емигранти. През последните години се обръща особено внимание и на краткосрочната емиграция – трансгранична мобилност на населението за време от 3 месеца до 1 година; а също и на т. нар. “комютери” – хора, пребиваващи зад граница за време от няколко дни до няколко седмици, но по-малко от 3 месеца.²⁸ Изучаването на профила на потенциалните емигранти е от интерес както за изпращащата страна, в случая България, така и за приемащите държави. Тези въпроси присъстват в политическия дебат. Позициите на изпращащите и приемащите страни се различават съществено. Не може да се отрече обаче, че и в двата случая са налице както положителни, така и неблагоприятни последици.²⁹

Обща оценка на потенциалната емиграция от България

Данните от двете анкетни проучвания сочат, че за 8.2% от трудоспособното население през 2001 г. и 7.5% през 2003 г. е “много вероятно” или “донякъде вероятно” да се пресели в друга държава. Аналогично потенциални дългосрочни емигранти (т.е. лицата, които биха работили/учили зад граница за период повече от една година, но без намерения за окончателна емиграция) са 6.7% през 2001 г. и 7.9% през 2003 г. Що се отнася до потенциалните краткосрочни емигранти, те възлизат на 4.5% през 2001 г. и 4.9% през 2003 г. (вж. табл. 1). Емиграционният потенциал на България, определен по този начин, възлиза на 19.4% през 2001 г. и малко повече (в рамките на статистическата грешка) – 20.2%, през 2003 г. Тази оценка е с около 5% по-ниска в сравнение с последното изследване на потенциалната емиграция от България, проведено от Международната организация по миграцията.³⁰ Приблизително 1 млн. български граждани в трудоспособна възраст са склонни да търсят реализация зад граница. Населението в такава възраст е около 5 млн. човека. Ето защо тази ситуация маркира осезателно политическия дебат в страната.³¹ Прави впечатление все пак, че само 1/3 от потенциалните емигранти са склонни да напуснат България окончателно. Въпреки твърде условния характер на тези оценки трябва да се отбележи и това, че през двегодишния период между двете анкетни проучвания се забелязва, макар и недостатъчно отчетливо, тенденция към намаляване броя на потенциалните преселници за сметка на предпочитаните временен престой зад граница. В този смисъл идеите за либерализиране на имиграционните политики на приемащите страни и особено на тези от Европейския съюз (ЕС-15) не са лишени от основания.³² Както се вижда от табл. 1, хората, склонни да

²⁸ Вж. *Калчев, Й.* Външна миграция на населението в България. Dunav Press, 2001, с. 65-69.

²⁹ Вж. *Piracha, M., R. Vickerman.* Immigration, Labour Mobility and EU Enlargement.

³⁰ IOM. Profile and Motives..., 2001, с. 8.

³¹ Вж. *Mintchev, V.* Old, new and future European Union citizens: path through full participation to democratic life. – In: Research/action on citizenship education for old, new and future EU citizens (SATCHEL), Code: 101486-CP-2002-IT-Grundvng-G1, 2003, mimeo.

³² Вж. *Piracha, M., R. Vickerman.* Цит. съч.

реализират намеренията си през текущата година, са едва $\frac{1}{4}$ от всички потенциални емигранти. Те са средно около 2%, независимо от това дали са склонни да се преселят, или имат намерение да пребивават зад граница до 1 година или за по-продължителен период - 2.2% от респондентите през 2001 г. и 2.6% от тези през 2003 г. изразяват желание за окончателна емиграция; 1.9% през 2001 г. и 2.0% през 2003 г. са потенциалните дългосрочни емигранти и съответно 1.2% и 1.7% са потенциалните краткосрочни емигранти. Тази оценка за емиграционния потенциал от България изглежда по-реалистично. Това са около 250 хил. човека по време на двете анкетни проучвания. През 2003 г. обаче се забелязва нарастване на склонността за емиграция през текущата година. Това се вижда по-отчетливо при краткосрочната емиграция и би могло е свързано с отпадането на визовите ограничения за българските граждани в Шенгенското пространство.

Таблица 1

Дялове на потенциалните емигранти, коригирани чрез времеви хоризонт на намеренията за мигриране (%)

Времеви хоризонт на намеренията	2001 г.			2003 г.		
	Преселници	Дългосрочни емигранти	Краткосрочни емигранти	Преселници	Дългосрочни емигранти	Краткосрочни емигранти
Още през тази година	2.2	1.9	1.2	2.6	2.0	1.7
През следващите 2-3г.	4.3	3.4	2.2	3.7	3.9	2.3
В по-далечно бъдеще	1.7	1.3	1.2	1.2	1.9	0.8
Общо некоригирани	8.2	6.7	4.5	7.5	7.9	4.8

Изследователски методи за анализ на типовете потенциални емигранти

Обхват на "рекрутиране" и интензитет на миграционите намерения

В изследването се използват два показателя за идентифициране на социално-демографския профил на потенциалните емигранти³³ – обхват на рекрутиране и интензитет на миграционните намерения:

- *Обхватът на рекрутиране* оценява структурата на респондентите от определен миграционен тип (преселници; дългосрочни и краткосрочни емигранти) по дадена социално-демографска променлива. Последните се формират от идентичните въпроси в проучванията през 2001 и 2003 г., отнасящи се за пола, възрастта, семейното положение, образованието, етническата принадлежност, типа населено място, статута на пазара на труда и предходно пребиваване зад граница. В проучването от 2003 г. се добавят и въпроси за доходите на респондентите. Например *обхватът на рекрутиране* на краткосрочните

³³ Тези показатели се използват в Преброяване на населението, жилищния фонд и земеделските стопанства през 2001..., с. 55.

емигранти по пол показва относителния дял на мъжете и жените в групата на потенциалните краткосрочни емигранти. По този начин половата структура на потенциалната краткосрочна емиграция може да се сравни с половата структура на трудоспособното население в страната.

• Чрез *интензитета на миграционните намерения* се измерва релативната честота на изразените намерения от респондентите в дадена категория население. Например интензитетът на мъжете-потенциални краткосрочни емигранти показва техния относителен дял в общия брой анкетирани мъже. Така се установява честотата на миграционните нагласи сред дадена категория население от наблюдаваната извадка.

Бинарна логистична регресия

Анализите, основани на микроданни използват множествени (multivariate) модели с качествена зависима променлива. Те обхващат широк спектър независими променливи, третирани като детерминанти на индивидуалните нагласи към емиграция. В повечето случаи тези променливи също са неметрирани. Това обуславя избора на пробит- или логит-модели.

За оценка на нетните ефекти на социо-демографските променливи върху формирането на определен тип нагласи тук се използват серия от модели на бинарна логистична регресия.³⁴ Това се прави, за да се допълнят по-ограничените възможности на крос-табулаците по отношение на нетните ефекти на независимите променливи.

• *Зависима променлива*

Категоризацията на респондентите като потенциални преселници, потенциални дългосрочни и краткосрочни емигранти и неемигранти се използва за

³⁴ Общият вид на логит-модела за даден емиграционен тип е, както следва:

$$\text{Log} \left(\frac{P(x)}{1 - P(x)} \right) = \beta_0 + \sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^{K_i-1} \beta_{ij} X_{ij}, \text{ където:}$$

- $P(x)$ е вероятността за класифициране на респондента като потенциален емигрант;
- N е броят на включените в модела социално-демографски променливи ($N=8$).

За всяка независима променлива (i) се конструира набор от $K_i - 1$ на брой дихотомни индикаторни променливи X_{ij} , където K_i е броят на вариантите за отговор на съответния въпрос. Коефициентите β_{ij} оценяват нетните факторни ефекти на индикаторните променливи върху формирането на дадения тип миграционни нагласи. Стойностите на регресионните коефициенти се трансформират (вж. *Greene, W. H. Econometric Analysis*. 4th Edition. N. J., Prentice Hall, 2000, p.816):

$$\Delta P_{ij} = \beta_{ij} P_0 (1 - P_0) \quad P_0 = \frac{\exp(\beta_0)}{1 + \exp(\beta_0)}, \text{ където:}$$

- P_0 е шансът за формиране на миграционни намерения при респондент от референтната група, оценен чрез константата на модела.

Получените величини ΔP_j измерват нетната промяна в шанса за класифициране на респондента в даден миграционен тип под влияние на всяка индикаторна променлива X_j , *ceteris paribus*.

формирани на три дихотомни зависими променливи, кодирани за целите на логистичната регресия. На всяка от тези променливи е присвоен код «1» за единиците от дадена група потенциални емигранти и код «0» на респондентите-неемигранти. По този начин чрез логистичния модел за даден емигрантски тип се идентифицират социално-демографските променливи, имащи статистически значим нетен ефект върху шанса за формиране на миграционни намерения.

• *Независими променливи*

Изборът на независими променливи (възприемани като детерминанти на емиграционните намерения) се основава на идентичните въпроси в анкетните проучвания през 2001 и 2003 г. Това са онези въпроси, които имат релевантно отношение към обуславянето на емиграционните намерения на респондентите и които осигуряват данни за очертаване на техния социално-демографски профил (табл. 2).

Таблица 2

Променливи на социално-демографския профил

Независима променлива	Категории
1. Пол	(1) Жени (референтна категория) (2) Мъже
2. Възраст	(1) До 30 години (2) 30 – 40 години (3) 40 – 50 години (4) Над 50 години (референтна категория)
3. Семейно положение	(1) Семейни (референтна категория) (2) Несемейни (несключвали брак, разведени, овдовели)
4. Образование	(1) Основно и по-ниско (референтна категория) (2) Средно (3) Висше
5. Етническа група	(1) Българска (референтна категория) (2) Турска (3) Ромска
6. Тип на населеното място	(1) Село (референтна категория) (2) Град (3) Столица
7. Заетост	(1) Заети (референтна категория) (2) Безработни
8. Престой в чужбина	(1) Не (референтна категория) (2) Да
Референтна група респонденти	
1. Пол	Жени
2. Възраст	Над 50 години
3. Семейно положение	Семейни
4. Образование	Основно и по-ниско
5. Етническа група	Българска
6. Тип на населеното място	Село
7. Заетост	Заети
8. Престой в чужбина	Не

За референтна категория се избира варианта на отговор, който е свързан с по-нисък шанс за класифициране на респондента като потенциален емигрант, т.е. референтната група респонденти са потенциалните неемигранти.

Социално-демографски профил на потенциалните преселници от България

Потенциалът на перманентната емиграция предизвиква засилен интерес в изпращащата и приемащите страни. В първия случай се свързва с неблагоприятни демографски и социални последици, отрицателни трансфери и др., а във втория – с натиск на пазара на труда в приемащите страни.

Пол, възраст, семейно положение и етническа принадлежност на потенциалните преселници – обхват/структура и интензитет

Половата структура на потенциалните преселници през 2003 г. изглежда по-балансирана в сравнение с 2001 г. Това би могло да се дължи на структурата на самата извадка през 2003 г. (през 2003 г. 53% от анкетирания са именно жени; докато през 2001 г. те са 48.8%), но също би могло да отразява формиране на нагласи за активизиране на т.нар. семейната емиграция (събиране на семейства) след отпадането на шенгенските ограничения и след преминаване пика на изселванията за Турция. Интензитетът на намеренията за окончателно напускане на страната все пак остава по-висок сред мъжете (вж. табл.3).

Възрастовата структура на потенциалните преселници е очаквана. Повече от 1/2 от потенциалната перманентна емиграция се „рекрутира“ сред населението до 30 г. Прави впечатление нарастването на обхвата на потенциалните преселници сред населението от следващия възрастов интервал 31-40 години през 2003 г. спрямо 2001 г. Аналогично интензитетът на намеренията за емиграция е значително по-висок сред тези две възрастови групи в сравнение с хората над 40 години. През периода той дори се увеличава сред 30-и 40-годишните и намалява при по-възрастните. (вж. табл. 3). Това е в унисон с теориите, разглеждащи емиграцията като инвестиционно решение. С възрастта намалява времевият хоризонт пред потенциалните емигранти, а следователно и склонността им за окончателна емиграция.

Данните от двете проучвания са аналогични по отношение на семейното положение на потенциалните преселници. Те се „рекрутират“ почти поравно сред семейните и несемейните. Съвсем очаквано интензитетът сред последните е около 2 пъти по-висок в сравнение с нагласите за перманентна емиграция сред семейните.

Видима промяна търпят етническите характеристики на потенциалната перманентна емиграция от страната. Етническата структура на потенциалните преселници възпроизвежда етническия състав на трудоспособното население в България. Над 80% от потенциалните преселници се „рекрутират“ от българския етнос. През 2003 г. обаче близо три пъти намалява обхватът на етническите турци и точно толкова нараства този на ромското население. Докато интензитетът сред българите е почти един и същ по време на двете проучвания – около 8%, сред турците той намалява от 9.2% през 2001 г. на 3.8% през 2003 г. Тъкмо обратното,

Българската емиграция в началото на XXI век...

сред ромите той нараства съответно от 3.5 на 10.4%. (табл. 3). Това е въпрос, който не би могъл да има еднозначен отговор. Най-вероятно перманентната емиграция към Турция е изчерпала своя потенциал. Същевременно социалните проблеми сред ромите, изострени през продължаващите повече от десетилетие либерални реформи, както и по-високата им по принцип мобилност, пораждат високи нагласи за окончателна емиграция.

Таблица 3

Социално-демографски профил на потенциалните преселници. Обхват на рекрутиране и интензитет на миграционните намерения

Категории лица по:	Структура 2001 г.		Интензитет 2001 г.	Структура 2003 г.		Интензитет 2003 г.
	Общо	Преселници		Общо	Преселници	
Пол						
Жени	48.8	41.4	6.9	53.0	49.3	6.9
Мъже	51.2	58.6	9.4	47.0	50.7	8.0
Възраст						
До 30 години	29.8	50.5	13.9	23.4	52.0	16.6
31-40 години	23.6	25.9	9.0	20.9	30.7	11.0
41-50 години	25.4	15.9	5.1	20.8	10.7	3.8
Над 50 години	21.3	7.7	2.9	35.0	6.7	1.4
Семейно положение						
Несемейни	33.8	47.2	11.5	28.5	45.9	11.9
Семейни	66.2	52.8	6.5	71.5	54.1	5.6
Образование						
Основно и по-ниско	27.7	17.5	5.2	31.2	18.7	4.5
Средно	53.6	61.6	9.4	51.7	56.0	8.1
Висше	18.8	20.9	9.1	17.1	25.3	11.0
Етническа група						
Българска	82.0	83.8	8.3	84.7	86.1	7.6
Турска	12.1	13.6	9.2	8.3	4.2	3.8
Ромска	5.9	2.5	3.5	7.0	9.7	10.4
Населено място						
Село	27.8	18.2	5.4	30.9	16.0	3.9
Град	59.9	64.4	8.8	55.8	65.3	8.7
Столица	12.3	17.4	11.6	13.3	18.7	10.4
Заетост						
Не	49.0	51.2	8.5	46.5	44.0	7.1
Да	51.0	48.8	7.8	53.5	56.0	7.9
Предходни посещения в чужбина						
Не	94.8	86.7	7.5	88.5	72.0	6.1
Да	5.2	13.3	21.1	11.5	28.0	18.1
Личен доход						
До 1 МРЗ	–	–	–	43.0	50.0	8.6
1 до 2 МРЗ	–	–	–	39.4	29.2	5.5
2 до 3 МРЗ	–	–	–	10.9	9.7	6.6
Над 3 МРЗ	–	–	–	6.6	11.1	12.5

Населено място, образование, заетост, доходи и предходно пребиваване зад граница на потенциалните преселници – обхват/структура и интензитет

Структурата на потенциалните преселници в зависимост от населеното място – столица, град или село, е приблизително една и съща през 2001 и 2003 г. По-голямата част от потенциалните преселници се “рекрутира” от градовете – около 65% от хората с намерения да напуснат окончателно страната. По същия начин и интензитетът на намеренията за преселване не се променя през периода. Той е най-висок в София – над 10% през 2003 г., и най-нисък в селата, където намалява от 5.4% през 2001 г. на 3.9% през 2003 г. (вж. табл. 3). Тези резултати са сходни и с други наблюдения на потенциалната източноевропейска емиграция.

Голяма част от потенциалните преселници се “рекрутира” от хора със средно образование – 61.6% при проучването през 2001 г. и с около 5% по-малко през 2003 г. Нараства дялът на висшистите в образователната структура – от 20.9% през 2001 г. на 25.3% при повторното проучване през 2003 г. Интензитетът на намеренията остава стабилен – с едва забележимо покачване за хората с висше образование и с известно понижение сред тези със средно и по-ниско образование (и в двата случая промените са в рамката на статистическата грешка) (вж. табл. 3).

Подобно на други изследвания и тук се констатира, че заетостта (респ. равнището на безработица) не са сред водещите детерминанти на перманентната емиграция от България. Потенциалните преселници се “рекрутират” почти поравно от заети и безработни, като дори през 2003 г. дялът на заетите надвишава този на безработните респонденти. Информация за структурата на потенциалните преселници в зависимост от доходите има само в проучването, проведено през 2003 г. Над $\frac{3}{4}$ от потенциалните преселници се “рекрутират” сред хората, получаващи до 2 минимални заплати. Същевременно интензитетът на нагласите за емиграция е значително по-висок сред хората, получаващи повече от 3 минимални заплати. Твърде ниското равнище на доходите в страната обяснява защо заетостта не е сред задържащите фактори при окончателната трансгранична мобилност (вж. табл. 3).

Данните от двете проучвания свидетелстват за увеличаване дела на хората, пребивавали зад граница (в случая за време повече от 3 месеца) сред потенциалните преселници. Ако през 2001 г. те са 13.3%, през 2003 г. обхватът им достига 28%. Що се отнася до интензитета на нагласите за преселване, той е около три пъти по-висок сред хората пребивавали зад граница както през 2001, така и през 2003 г. (вж. табл. 3).

Резултати от логистичната регресия

Оцененият логит-модел при зависима променлива, разграничаваща потенциалните преселници от неемигрантите, осигурява възможност за идентификация на значимите нетни въздействия на включените независими променливи (вж. табл. 4). Изчислените стойности на *McFadden's likelihood ratio index (LRI)* обаче показват сравнително ниска обяснителна способност на модела. Резултатите за нетните ефекти на индикаторните променливи върху шанса за формиране на

емиграционни намерения частично потвърждават изводите от едномерния анализ. Освен това трябва да се отбележи, че големият обем на извадката през 2001 г. предопределя получаването на статистически значимо влияние на всяка индикаторна променлива въпреки ниската стойност на съответния нетен ефект.

Таблица 4

Бинарна логистична регресия
 Зависима променлива: Целева група (1): *Потенциални преселници*
 Базова група (0): *Неемигранти*

	2001 г.			2003 г.		
	Ниво на значимост	B	$\Delta P_j(\%)$	Ниво на значимост	B	$\Delta P_j(\%)$
Пол						
Мъже	0.000	0.410	0.3	0.816	0.066	0.02
Възраст						
До 30 години	0.000	1.808	1.4	0.000	2.898	0.89
31-40 години	0.000	1.271	1.0	0.000	2.575	0.79
41-50 години	0.000	0.623	0.5	0.157	0.904	0.28
Семейно положение						
Несемейни	0.000	0.236	0.2	0.015	0.737	0.23
Образование						
Средно	0.000	0.501	0.4	0.447	0.345	0.11
Висше	0.000	0.608	0.5	0.152	0.772	0.24
Етническа група						
Турска	0.000	0.489	0.4	0.067	-1.359	-0.42
Ромска	0.000	-0.699	-0.5	0.481	0.420	0.13
Населено място						
Град	0.000	0.515	0.4	0.130	0.576	0.18
Столица	0.000	0.820	0.6	0.664	0.224	0.07
Заетост						
Безработни	0.000	0.227	0.2	0.212	0.392	0.12
Предходни посещения в чужбина						
Да	0.000	1.597	1.2	0.000	2.517	0.77
Константа		-4.86			-5.78	
Шанс за базовата група (P_0)		0.8%			0.3%	
McFadden's LRI		0.108			0.248	

Референтни категории лица в логистичния модел

Независима променлива	Референтна категория
Пол	Жени
Възраст	Над 50 години
Семейно положение	Семейни
Образование	Основно или по-ниско
Етническа група	Българска
Населено място	Село
Заетост	Да
Предходно посещение в чужбина	Не

При равни други условия значими нетни ефекти през 2003 г. се установяват по отношение на четири от включените в модела променливи – *възраст, семейно положение, етническа принадлежност (по отношение на българските турци) и предходно пребиваване в чужбина*. Най-красноречиви резултати се получават по отношение на възрастта – потвърждават се изводите от едномерния анализ за високата склонност на по-младите хора да напуснат страната окончателно. Нетните ефекти на индикаторната променлива за най-младите респонденти (до 30 г.) са най-високи и при двете проучвания. Значими ефекти се установяват по отношение на семейното положение, което потвърждава хипотезата за по-силните нагласи на необвързаните към окончателна емиграция. Очевидно семейството е устойчив задържащ фактор при формиране на индивидуалните намерения за преселване.

Високи нетни ефекти се получават за индикаторната променлива на предходен опит зад граница през 2001 и 2003 г. *Фактът на самото посещение* оказва съществено влияние върху формирането на силни нагласи за бъдеща емиграция – респондентите, които вече са пребивавали под някаква форма зад граница, са по-склонни да емигрират окончателно.

Разпространеното схващане за високата мобилност на традиционните за България национални малцинства обратно, не се подкрепя от получените резултати. Интересно е да се отбележи, че през 2001 г. за ромите е получен отрицателен знак на регресионния коефициент, свидетелстващ за по-ниска склонност за преселване в сравнение с българския етнос. Резултатите, получени за българските турци, потвърждават настъпилата промяна в нагласите им за преселване през двегодишния период между двете анкетни проучвания. Докато през 2001 г. респондентите от турски произход са изразили по-силни намерения за преселване, то през 2003 г. се наблюдава точно обратният ефект.

Най-общо, останалите независими променливи – пол, образование, местоживееене и заетост, които са със значим ефект върху формирането на емиграционни нагласи през 2001 г., нямат същата роля при разграничаването на потенциалните преселници от групата на неемигрантите през 2003 г. Получените резултати относно пола на респондентите не показват съществени различия между мъжете и жените по отношение на нагласите им за перманентна емиграция. Образователният ценз също не може да се смята за значим фактор на емиграционните намерения, тъй като не се наблюдава съществена разлика между лицата с по-високо образование в сравнение с референтната категория (лица с основно и по-ниско образование).

През 2003 г. се получават незначими резултати както по отношение на населеното място – столица, град и село, така и във връзка с трудовия статут. Не се потвърждава очакваната по-силна нагласа за преселване сред

градското население. Както можеше да се очаква, парадоксално заетостта не е задържащ фактор по отношение формирането на нагласи за окончателна емиграция. Нещо повече, регресионният коефициент, получен през 2001 г., е с най-ниска стойност, което свидетелства за твърде слаб нетен ефект на заетостта върху нагласите за преселване.

Социално-демографски профил на потенциалните дългосрочни емигранти

В категория на потенциалните дългосрочни емигранти попадат онези респонденти, които биха желали да заминат зад граница за период повече от 1 година, без обаче да имат намерение да се преселят окончателно. Тук разглеждаме обхвата/структурата и интензитета на социално-демографските променливи на този тип потенциални емигранти, като следваме последователността на предходното изложение.

Пол, възраст, семейно положение и етническа принадлежност на потенциалните дългосрочни емигранти – обхват/структура и интензитет

На първо място, наблюдават се различия главно в обхвата, но също и в интензитета на емиграционните намерения между потенциалните преселници и дългосрочните емигранти по отношение на техния пол. Около 2/3 от потенциалната дългосрочна емиграция се “рекрутира” сред трудоспособното мъжко население – 65.4% през 2001 г. и 67.1% през 2003 г. В унисон с това и интензитетът на намеренията сред мъжете е двукратно по-висок в сравнение с жените. През 2003 г. тази разлика нараства. Интензитетът при мъжете достига 11.2%, докато при жените е само 4.9%, или над 11% от анкетираните мъже и под 5% от анкетираните жени за склонни към дългосрочна трансгранична мобилност. (вж. табл. 5).

Възрастовата структура на потенциалните дългосрочни емигранти е сходна с тази на потенциалните преселници. По-сериозна разлика има единствено за респондентите между 41-50 години, чийто относителен дял както през 2001 г., така и през 2003 г. е около 20%. През 2003 г. това е около 2 пъти повече в сравнение с потенциалните преселници от същия възрастов интервал. Аналогично интензитетът на намеренията е най-висок сред трудоспособното население до 30 години, като нараства от 10.6% през 2001 г. на 17.4% през 2003 г. Интензитетът при респондентите от следващия възрастов интервал (31-40 години) също нараства. За разлика от нагласите сред потенциалните преселници на възраст между 41-50 години, интензитетът на чиито намерения намалява, при дългосрочните емигранти на същата възраст се забелязва тенденция към нарастване склонността към емиграция – интензитетът на техните намерения достига 7.2% през 2003 г. (вж. табл. 5).

Таблица 5

Социално-демографски профил на дългосрочните емигранти. Обхват на рекрутиране и интензитет на миграционните намерения

Категории лица по:	Структура 2001 г.		Интензитет 2001 г.	Структура 2003 г.		Интензитет 2003 г.
	Общо	Дългосрочна емиграция		Общо	Дългосрочна емиграция	
Пол						
Жени	48.8	34.6	4.7	53.0	32.9	4.9
Мъже	51.2	65.4	8.5	47.0	67.1	11.2
Възраст						
До 30 години	29.8	47.1	10.6	23.4	51.9	17.4
31-40 години	23.6	25.9	7.3	20.9	26.6	10.0
41-50 години	25.4	20.0	5.3	20.8	19.0	7.2
Над 50 години	21.3	7.0	2.2	35.0	2.5	0.6
Семейно положение						
Несемейни	33.8	45.8	9.0	28.5	46.2	12.6
Семейни	66.2	54.2	5.5	71.5	53.8	5.9
Образование						
Основно и по-ниско	27.7	23.9	5.8	31.2	16.5	4.1
Средно	53.6	60.5	7.5	51.7	65.8	10.0
Висше	18.8	15.6	5.6	17.1	17.7	8.1
Етническа група						
Българска	82.0	78.7	6.4	84.7	82.3	8.0
Турска	12.1	13.1	7.2	8.3	15.2	15.0
Ромска	5.9	8.1	9.2	7.0	2.5	3.0
Населено място						
Село	27.8	28.3	6.8	30.9	34.2	8.7
Град	59.9	58.4	6.5	55.8	46.8	6.6
Столица	12.3	13.3	7.2	13.3	19.0	11.2
Заетост						
Не	49.0	53.6	7.3	46.5	40.3	6.7
Да	51.0	46.4	6.1	53.5	59.7	8.6
Предходни посещения в чужбина						
Не	94.8	87.0	6.1	88.5	65.8	5.8
Да	5.2	13.0	16.9	11.5	34.2	23.3
Личен доход						
До 1 МРЗ	–	–	–	43.0	42.3	7.9
1 до 2 МРЗ	–	–	–	39.4	37.2	7.6
2 до 3 МРЗ	–	–	–	10.9	11.5	8.5
Над 3 МРЗ	–	–	–	6.6	9.0	10.9

Резултатите относно семейното положение на потенциалните дългосрочни емигранти съвпадат с тези за потенциалните преселници. Дългосрочните емигранти се "рекрутират" почти поравно измежду

несемейните и семейните лица. Интензитетът при несемейните е около 2 пъти по-висок. Той нараства от 9% през 2001 г. на 12.6% през 2003 г.

Въпреки че по принцип етническият състав на потенциалната дългосрочна емиграция е сходен с този на потенциалната перманентна емиграция, през 2003 г. се забелязват и някои различия. Делът на етническите турци сред дългосрочните емигранти се запазва – 13.1% през 2001 г. и 15.2% през 2003 г. Делът на ромите обаче се съкращава от 8.1 на 2.5%. Това съответства на двойното нарастване интензитета на нагласите за дългосрочна емиграция сред етническите турци в България (съответно от 7.2 на 15%). В същото време при ромите се наблюдава противоположна тенденция – нагласите за дългосрочна емиграция при тях спадат от 9.2% през 2001 г. на само 3% през 2003 г. (вж. табл. 5).

*Населено място, образование, заетост, доходи и предходно пребиваване
зад граница на потенциалните дългосрочни емигранти –
обхват/структура и интензитет*

Структурата на потенциалните дългосрочни емигранти в зависимост от населеното място се различава от тази на потенциалните преселници най-вече по по-високия относителен дял на селското население. През 2001 г. то възлиза на 28.3%, а през 2003 г. – на 34.2%. Съответните стойности за потенциалните преселници сред селското население са 18.2 и дори 16%. Забелязва се покачване интензитета на нагласите за дългосрочна емиграция сред столичното население – от 7.2 на 11.2% (вж. табл. 5).

Потенциалните дългосрочни емигранти се “рекрутират” главно сред хората със средно образование, чийто дял нараства от 60.5% през 2001 г. на 65.8% през 2003 г. Противоположна на тази е тенденцията към свиване дела на среднистите при потенциалната перманентна емиграция. Сред ориентираните към неокончателна емиграция респонденти се забелязва рязко намаляване дела на хората с основно и по-ниско образование и едва забележимо покачване дела на най-образованите. Що се отнася до интензивността на емиграционните нагласи, тя е най-висока сред хората със средно образование и достига 10% през 2003 г. Както при потенциалните преселници, и тук интензитетът на намеренията за емиграция нараства при хората с по-високо образование и намалява при тези с основно и по-ниско образование (вж. табл. 5).

Структурата на потенциалните дългосрочни емигранти и интензивността на техните намерения не се влияят от статута на респондентите на пазара на труда. Резултатите са сходни с тези за потенциалните преселници. Докато през 2001 г. делът на безработните сред потенциалните дългосрочни емигранти е 53.6%, то през 2003 г. той спада на около 40%, т.е. по-голямата част от дългосрочната емиграция вече се “рекрутира” сред хората, имащи работа. Аналогично, интензитетът на намеренията сред тези последните е по-висок, отколкото при безработните (вж. табл. 5). По подобие на подходната структура на потенциалните преселници, каквито данни има само за 2003 г., дългосрочната неокончателна емиграция се “рекрутира” главно сред хората с до две

минимални заплати. Интензивността на намеренията е най-висока сред респондентите, получаващи повече от 3 минимални заплати.

Групирането на респондентите в зависимост от предходно пребиваване зад граница потвърждава определящата му роля за вземане на решение за емиграция. Наблюдава се “преструктуриране” обхвата на „рекрутиране” – делът на потенциалните дългосрочни емигранти, пътували зад граница, нараства от 13% през 2001 г. до 34.2% през 2003 г. Интензивният на техните намерения се увеличава съответно от 16.9 до цели 23.3%, което е четири пъти по-висока интензивност на намеренията в сравнение с непребивавалите зад граница (вж. табл. 5), или всеки четвърти български гражданин, пътувал зад граница, е потенциален дългосрочен емигрант.

Резултати от логистичната регресия

За потенциалните дългосрочни емигранти също се оценява модел на логистична регресия при зависима променлива, разграничаваща този тип потенциални емигранти от неемигрантите (вж. табл.6). Стойностите, получени за *McFadden's LRI* през 2003 г. показват по-висока надеждност на модела в сравнение с този за потенциалните преселници. През 2003 г. значими нетни ефекти се установяват за 4 от независимите променливи – *пол, възраст, семейно положение и предходно пребиваване в чужбина*. За разлика от потенциалните преселници при този емигрантски тип мъжете показват по-висока склонност от жените да пребивават зад граница за период повече от 1 година. Най-силни нетни ефекти отново се получават при индикаторните променливи по възрастови интервали и най-вече за лицата до 30 години, което е показателно за високите нагласи сред младите хора в България да заминат дългосрочно, но не непременно завинаги. Аналогично, значим нетен ефект с положителен знак се получава за индикаторната променлива на несемейните респонденти. Очевидно семейството ограничава нагласите за дългосрочна емиграция. Висок е и регресионният коефициент за индикаторната променлива на предходен престой в чужбина както през 2001 г., така и през 2003 г. Предишният опит зад граница е съществен фактор за окончателна, но също и за дългосрочна емиграция.

При другите независими променливи – образование, етническа принадлежност, местоживеене и заетост, не се наблюдават съществени ефекти при разграничаването на потенциалните дългосрочни емигранти от референтната група на неемигрантите. Образователният ценз не представлява значим фактор за дългосрочна емиграция, доколкото не се наблюдават съществени разлики между по-високообразованите лица и референтната група. Индикаторните променливи по етническа принадлежност също не получават статистически значими коефициенти. Това в крайна сметка свидетелства за сходни нагласи за дългосрочна емиграция сред българи, етнически турци и роми. Не се наблюдават нетни ефекти за разграничаване на респондентите според населеното място – столица, град, село, т.е. нагласите на трудоспособното население в страната са сходни независимо от местоживеенето на респондентите. Не се наблюдава съществен ефект на трудовия статут - безработицата не формира емиграционни

Българската емиграция в началото на XXI век...

нагласи. Регресионният коефициент, отразяващ този статут през 2001 г., отново получава една от най-ниските стойности в модела.

Таблица 6

Бинарна логистична регресия
 Зависима променлива: Целева група (1): *Дългосрочни емигранти*
 Базова група (0): *Неемигранти*

	2001 г.			2003 г.		
	Ниво на значимост	B	$\Delta P_j(\%)$	Ниво на значимост	B	$\Delta P_j(\%)$
Пол						
Мъже	0.000	0.665	0.5%	0.004	0.836	0.1
Възраст						
До 30 години	0.000	1.850	1.5%	0.000	4.626	0.4
31-40 години	0.000	1.394	1.1%	0.000	3.953	0.4
41-50 години	0.000	1.017	0.8%	0.002	3.242	0.3
Семейно положение						
Несемейни	0.000	0.242	0.2%	0.017	0.764	0.1
Образование						
Средно	0.000	0.403	0.3%	0.474	0.292	0.0
Висше	0.014	0.268	0.2%	0.393	0.458	0.0
Етническа група						
Турска	0.008	0.153	0.1%	0.829	0.107	0.0
Ромска	0.025	0.357	0.3%	0.316	-0.819	-0.1
Населено място						
Град	0.389	0.059	0.0%	0.221	-0.429	-0.0
Столица	0.042	0.204	0.2%	0.641	-0.218	-0.0
Заетост						
Безработни	0.004	0.176	0.1%	0.553	0.182	0.0
Предходни посещения в чужбина						
Да	0.000	1.636	1.3%	0.000	2.362	0.2
Константа		-4.82			-7.00	
Шанс за базовата група (P_0)		0.8%			0.1%	
McFadden's LRI		0.092			0.308	

Базови категории лица в логистичния модел

Независима променлива	Референтна категория
Пол	Жени
Възраст	Над 50 години
Семейно положение	Семейни
Образование	Основно или по-ниско
Етническа група	Българска
Населено място	Село
Заетост	Да
Предходно посещение в чужбина	Не

Социално-демографски профил на потенциалните краткосрочни емигранти

Хората, предпочитащи да прекарат зад граница по-малко от година по определение не са емигранти, т.е. възприемането на тази категория респонденти като потенциални краткосрочни *емигранти* е условно. Така или иначе, краткосрочната трансгранична мобилност е алтернатива на дългосрочната емиграция. Тук очертаваме профила и намеренията именно на потенциалните краткосрочни емигранти от България.

Пол, възраст, семейно положение и етническа принадлежност на потенциалните краткосрочни емигранти – обхват/структура и интензитет

Половата структура на потенциалната краткосрочна емиграция е по-близка до аналогичната структура на дългосрочните емигранти, отколкото до тази на преселниците. Краткосрочната емиграция се "рекрутира" основно сред мъжете, като техният относителен дял нараства от 59.4% през 2001 г. на 64.6% през 2003 г. Същевременно интензивността на намеренията сред трудоспособното мъжко население бележи известен ръст, а при жените – обратно, намалява. Трябва да се посочи, че интензивността на намеренията за краткосрочна емиграция са по-слаби, отколкото за дългосрочна емиграция или преселване (вж. табл. 7).

Същевременно възрастовата структура на потенциалната краткосрочна емиграция се различава значително от тази на потенциалните дългосрочни емигранти и особено от възрастовото разпределение на потенциалните преселници. Потенциалните краткосрочни емигранти се рекрутират в най-голяма степен сред младите (до 30 години), но също и в по-високите възрастови интервали, вкл. и сред хората над 50 години (вж. табл. 7). От тази гледна точка краткосрочната емиграция се очертава като алтернатива за по-възрастното население, намиращо се в трудоспособна възраст. Интензивността на намеренията е най-висока в първия възрастов интервал – до 30 години, като през периода нараства от 6 на 8.5%.

За разлика от разгледаните в предишните раздели емигрантски типове около 2/3 от краткосрочната емиграция би се "рекрутирала" от семейните лица. Относителният им дял нараства от 60.2% през 2001 г. на цели 68.8% при повторното изследване през 2003 г. Интензивността на намеренията е приблизително една и съща, с лек превес за семейните респонденти. Това също отличава краткосрочната от дългосрочната трансгранична мобилност (вж. табл. 7).

Таблица 7

Социално-демографски профил на *краткосрочните емигранти*. Обхват на рекрутиране и интензитет на миграционните намерения

Категории лица по:	Структура 2001 г.		Интензитет 2001 г.	Структура 2003 г.		Интензитет 2003 г.
	Общо	Краткосрочна емиграция		Общо	Краткосрочна емиграция	
Пол						
Жени	48.8	40.6	3.8	53.0	35.4	3.2
Мъже	51.2	59.4	5.3	47.0	64.6	6.6
Възраст						
До 30 години	29.8	39.5	6.0	23.4	41.7	8.5
31-40 години	23.6	27.4	5.3	20.9	18.8	4.3
41-50 години	25.4	23.1	4.1	20.8	27.1	6.2
Над 50 години	21.3	10.0	2.1	35.0	12.5	1.7
Семейно положение						
Несемейни	33.8	39.8	5.3	28.5	31.3	5.3
Семейни	66.2	60.2	4.1	71.5	68.8	4.6
Образование						
Основно и по-ниско	27.7	19.4	3.2	31.2	18.8	2.9
Средно	53.6	58.6	5.0	51.7	62.5	5.8
Висше	18.8	22.0	5.3	17.1	18.8	5.2
Етническа група						
Българска	82.0	85.6	4.7	84.7	77.1	4.5
Турска	12.1	10.2	3.8	8.3	8.3	5.0
Ромска	5.9	4.1	3.2	7.0	14.6	10.4
Населено място						
Село	27.8	21.1	3.5	30.9	33.3	5.1
Град	59.9	63.3	4.8	55.8	54.2	4.6
Столица	12.3	15.6	5.7	13.3	12.5	4.5
Заетост						
Не	49.0	47.8	4.4	46.5	43.8	4.5
Да	51.0	52.2	4.7	53.5	56.3	5.1
Предходни посещения в чужбина						
Не	94.8	85.0	4.1	88.5	70.8	3.8
Да	5.2	15.0	13.3	11.5	29.2	12.1
Личен доход						
До 1 МРЗ	–	–	–	43.0	37.0	4.1
1 до 2 МРЗ	–	–	–	39.4	37.0	4.4
2 до 3 МРЗ	–	–	–	10.9	15.2	6.6
Над 3 МРЗ	–	–	–	6.6	10.9	7.8

Краткосрочните емигранти се рекрутират главно от българския етнос, като техният относителен дял намалява с близо 9% (от 85.6% през 2001 г. до 77.1% през 2003 г.). За сметка на това неколкостранно нараства дялът на ромското население – от само 4.1 на 14.6%. Това е в унисон с нарасналата

интензивност на намеренията за краткосрочна емиграция сред българските роми, която достига 10.4% през 2003 г. и е почти два пъти по-висока в сравнение с българите и етническите турци (вж. табл. 7). Етническият състав на потенциалната краткосрочна мобилност е сходен с този на потенциалната окончателна емиграция. В този смисъл краткосрочната емиграция би могла да се възприема като алтернатива не само за по-възрастните хора, но и за ромското население.

*Населено място, образование, заетост, доходи и предходно пребиваване
зад граница на потенциалните краткосрочни емигранти –
обхват/структура и интензитет*

Разпределението по местоживееене на потенциалните краткосрочни емигранти възпроизвежда разпределението на генералната съвкупност. Аналогично, интензивността на намеренията е сходна сред хората от столицата, останалото градско население и селското население (вж. табл. 7). За разлика от другите два емигрантски типа тук не се забелязва по-висока интензивност на нагласите сред трудоспособното население от столицата. Такава вероятно би могла да се наблюдава в някои от граничните с Гърция области.

Образователната структура на потенциалната краткосрочна емиграция се характеризира с познатия висок относителен дял на хората със средно образование, без обаче да е налице присъщата за потенциалната дългосрочна емиграция по-висока интензивност на нагласите сред хората с висше образование (вж. табл. 7).

Трудовият статут – заети/безработни, не подтиква към краткосрочна емиграция. Нещо повече, интензитетът на нагласите на заетите за дългосрочна, в т.ч. и перманентна емиграция, е по-висок в сравнение с този на нагласите им за краткосрочна емиграция. Това би могло да се интерпретира от гледна точка на цената/разходите за емиграция. Би могло да се смята, че предлагането на труд в България е мотивирано (в някаква степен) от нуждата от средства за емиграция.

Подходното разпределение на потенциалните краткосрочни емигранти не се отличава съществено от разпределението при другите два емигрантски типа. Отново около $\frac{3}{4}$ от краткосрочните емигранти се "рекрутират" сред хората с до две минимални заплати. Интензитетът на респондентите, получаващи повече от три минимални заплати, също е по-висок, макар и в по-ниска степен в сравнение с потенциалните дългосрочни емигранти.

Ситуацията по отношение на предходен престой зад граница е аналогична. През 2001 г. само 15% от потенциалните краткосрочни емигранти са били зад граница, докато през 2003 г. техният относителен

дял е почти двойно по-висок. По време и на двете анкетни проучвания се установява по-висок интензитет на намеренията за краткосрочна емиграция сред хората със задграничен опит – около 12-13%, което обаче е значително под интензивността на намеренията за перманентна и особено за неокончателна дългосрочна мобилност (вж. табл. 7).

Резултати от логистичната регресия

Логит-моделът за разграничаване на потенциалните краткосрочни емигранти от референтната група на неемигрантите е с най-ниска обяснителна способност в сравнение с моделите, оценени за дългосрочните емигранти. За това свидетелства равнището на *McFadden's LRI* за 2003 г. (табл. 8). Значими регресионни коефициенти през въпросната година се получават за индикаторните променливи на пет от независимите променливи – *възраст, пол, етническа принадлежност (по отношение на ромското население), образование и предходен престой зад граница*. Устойчиви във времето нетни ефекти, идентични с резултатите за дългосрочните емигранти, се получават за индикаторните променливи по възраст и най-вече за лицата до 30 години. Мъжете се отличават от жените с по-силна нагласа към краткосрочна емиграция.

За разлика от дългосрочните емигрантски типове тук не се получава значим нетен ефект за индикаторната променлива на несемейните респонденти. Напълно очаквано семейството не е задържащ фактор при формирането на краткосрочни нагласи за трансгранична мобилност. Същевременно по-високият образователен ценз подтиква към краткосрочна мобилност. Шансът за формиране на такива нагласи е по-висок сред хората с висше образование спрямо референтната група (основно и по-ниско образование).

Интересно е да се отбележи, че шансът за краткосрочна емиграция при ромите е забележимо по-висок спрямо референтната група (българския етнос). Това обаче не е така за етническите турци, при които индикаторната променлива е с незначим коефициент.

Не се наблюдават особено големи нетни ефекти в зависимост от населеното място и трудовия статут. Нещо повече, дори и с данните от 2001 г. регресионният коефициент за индикаторната променлива на категорията “безработни лица” е статистически незначима величина. Това затвърждава убеждението, че наличието на работа не е сред факторите, намаляващи емиграционния потенциал от България.

Аналогично на предходните два емигрантски типа, предишният задграничен опит показва силен и устойчив във времето нетен ефект върху формирането на емиграционни нагласи, в т.ч. и за непродължителен период.

Таблица 8

Бинарна логистична регресия
 Зависима променлива: Целева група (1): *Краткосрочни емигранти*
 Базова група (0): *Неемигранти*

	2001 г.			2003 г.		
	Ниво на значимост	B	$\Delta P_j(\%)$	Ниво на значимост	B	$\Delta P_j(\%)$
Пол						
Мъже	0.000	0.411	0.4%	0.004	0.968	0.3
Възраст						
До 30 години	0.000	1.325	1.1%	0.000	2.075	0.6
31-40 години	0.000	1.018	0.9%	0.068	1.067	0.3
41-50 години	0.000	0.689	0.6%	0.028	1.198	0.3
Семейно положение						
Несемейни	0.030	0.163	0.1%	0.885	-0.056	0.0
Образование						
Средно	0.001	0.342	0.3%	0.024	1.287	0.4
Висше	0.000	0.452	0.4%	0.037	1.451	0.4
Етническа група						
Турска	0.834	-0.026	-0.0%	0.787	-0.174	-0.0
Ромска	0.114	-0.288	-0.2%	0.010	1.729	0.5
Населено място						
Град	0.000	0.327	0.3%	0.638	-0.178	-0.1
Столица	0.000	0.460	0.4%	0.450	-0.437	-0.1
Заетост						
Безработни	0.127	0.109	0.1%	0.483	0.259	0.1
Предходни посещения в чужбина						
Да	0.000	1.708	1.5%	0.000	2.131	0.6
Константа		-4.75			-5.86	
Шанс за базовата група (P_0)		0.9%			0.3%	
McFadden's LRI		0.066			0.186	

Референтни категории лица в логистичния модел

Независима променлива	Референтна категория
Пол	Жени
Възраст	Над 50 години
Семейно положение	Семейни
Образование	Основно или по-ниско
Етническа група	Българска
Населено място	Село
Заетост	Да
Предходно посещение в чужбина	Не

*

Емиграционният потенциал от България, ако не се брои потенциалната краткосрочна емиграция, възлиза на около 14-15% от трудоспособното население. А ако се отчитат нагласите за емиграция само през текущата година, той не би надхвърлил 4-5%, т.е. с 1-2% повече от 3-4% *правило на палеца*.³⁵ В този смисъл изследването потвърждава, че миграционният поток *“Изток-Запад”* би надхвърлил само с няколко процента съществуващата сега трудова мобилност в рамките на Европейския съюз (ЕС-15).

Анализът на двете групи социално-демографски променливи, при който освен крос-табулации последователно оценяваме три отделни логит-модела за всеки интересуваш ни тип потенциални емигранти, подтиква към следните изводи и обобщения:

- *Полът* е със съществен нетен ефект при неокончателната потенциална емиграция. Това се отнася в по-голяма степен за краткосрочната мобилност. Емигрантите – мъже, които не смятат да се преселват, са по-мобилни. Не така стоят нещата при перманентната потенциална емиграция, където решението (в унисон с представите на т.нар. нова икономика на миграцията) е по-скоро колективно – на семейството, и където не се наблюдава разлика между нагласите на половете.

- По отношение на *възрастта*, най-висок резултат се получава за дългосрочната неокончателна емиграция. Съществена е разликата между преселници и краткосрочни емигранти. В унисон с теорията за човешкия капитал се установява, че със съкращаване продължителността на планирания престой зад граница нараства броят на желаещите да заминат сред по-високите възрастови интервали.

- По отношение на *семейните характеристики* (в случая – семейно положение) достигаме до аналогични изводи. Семейството е задържащ фактор при дългосрочната (окончателна и неокончателна) потенциална емиграция, но не и при краткосрочната, където мобилността на семейните дори е по-висока (с отрицателен знак на регресионния коефициент по отношение на референтната група).

- Етническата *“окраска”* на потенциалната емиграция е неизбежна. Единствено при дългосрочните емигранти се регистрират сходни нагласи между българи, етнически турци и роми. Може да се твърди, че изселническият потенциал на българските турци е изчерпан – през 2003 г. регресионният коефициент е с отрицателен знак спрямо референтната група – на българския етнос. Същевременно напълно

³⁵ Leyard, R., O. Blanchard, R. Dornbusch, P. Krugman. Цит. съч.; Straubhaar, T. Цит. съч., с. 169.

очаквано при потенциалните краткосрочни емигранти ромите се оказват по-мобилни.

- По отношение на останалите променливи – населено място, образование, заетост, (доходи – само в проучването от 2003 г.) и предходен престой зад граница, значими резултати се получават единствено при променливата *предходен престой зад граница*. Нейният нетен ефект е почти толкова значим, колкото този на възрастта. Очевидно предположенията на теорията за мрежите относно значението на предходния престой зад граница за нарастване нагласите за емиграция заслужават специално внимание. *Образователният ценз* показва значим нетен ефект единствено при краткосрочните емигранти. Променливите *заетост* и *доходи* в разрез с очакваното нямат значим нетен ефект. Същото може да се каже и за *населеното място* на анкетираните. Едномерният анализ откроява парадоксалната на пръв поглед ситуация заетите и хората с по-високи доходи да са с високи емиграционни нагласи.

- В крайна сметка селективната имиграционна политика, почиваща на ограничения и двустранни споразумения (в нейния европейски вариант), трудно би могла да бъде ефективна при нарастващата роля на новосформираните мигрантски мрежи и бизнес, намерил ниша в предоставянето на емиграционни услуги.

19.VII.2004 г.